

ETAPELE DEZVOLTĂRII UMANE ÎN SENS ONTOGENETIC.

ABORDARE DIN PERSPECTIVA LUI JEAN PIAGET

Cristina-Viorica DODU

Școala „Pictor Nicolae Grigorescu” Nr.1, Titu (România)

Onto-genetically, human development means going through some mono-directional phases, from the biological to the cognitive development, followed by the emotional-affective development, to end with the socio-moral and the psycho-dynamic one. The biological development represents the sum of all morphological and physiological transformations that take place throughout one's life. The cognitive development - as part of development as a whole - consists in a forming, shaping and completion process of knowledge structures, which also includes other sides of development (emotional, affective, social, moral, psycho-dynamic). The emotional-affective side is the part which consists of alterations of the capacity to have emotions and feelings during childhood and adolescence, subjectively felt as satisfaction or dissatisfaction, pleasure or the lack of it, close-ups-rejections, individually or as a group.

The socio-moral development refers to taking-up some social and moral norms and rules by a person in order to regulate behavior. The psycho-dynamic development means body motion acquisition both in quantity and in quality along the ontogenetic process, more frequently in the first years of life.

To sum up, the child needs to reach to a specific level of socialization where not only the psycho-dynamic development itself would suffice, but also a means of perceiving and considering the qualities of the people he/she is in direct contact with, in order to fit and cooperate effectively with people around.

Piaget's theory has been, is and will remain a general approach to the cognitive development, implicative both in education and in social development.

A. Dezvoltarea biologică reprezintă totalitatea transformărilor morfologice și fiziologice ce au loc pe tot parcursul vieții.

În lucrarea *Biologie și cunoaștere* Jean Piaget evidențiază că dezvoltarea este un fenomen biologic ce constă în interacțiunea organismului cu mediul în trecerea de la un stadiu la altul. Caracteristica principală a organismului copilului este marea sa capacitate de creștere și dezvoltare.

Prin creștere se înțelege mărirea masei diferitelor organe și a întregului corp (aspectul cantitativ), în timp ce dezvoltarea se referă la schimbările morfologice și funcționale care au loc în țesuturi și organe, în întregul organism. În acest sens, am putea spune că factorul principal al dezvoltării biologice îl constituie satisfacerea nevoilor organismului în relație cu factorii de mediu, sociali și educaționali.

Organismul uman se dezvoltă în acord cu un anumit plan genetic, în timp ce structurile fizice se maturizează diferit.

Astfel, dezvoltarea biologică influențează dezvoltarea psihică de-a lungul ontogenezei. Aceasta se află în relații cu celelalte forme ale dezvoltării umane (psihică, socială).

Rolul sistemului nervos central și, în primul rând, al scoarței cerebrale se manifestă, pe de o parte, în reglarea și unirea activităților tuturor celorlalte organe și sisteme, iar, pe de altă parte, în stabilirea echilibrului și a relațiilor organismului cu mediul înconjurător. În acest sens, sistemul nervos se dezvoltă atât în direcția diferențierii și creșterii morfologice a celulelor țesutului nervos, cât și în direcția perfecționării lor funcționale. Dezvoltarea psihicului are loc sub influența mediului social, a educației, a activității copilului, factori care determină în ultimă analiză conținutul vieții sale psihice.

Evidențiem că personalitatea umană se formează și prin combinarea factorilor ereditari cu cei socioculturali. Personalitatea devine astfel o rezultată a datelor și dispozițiilor prezente în programul genetic, dar și a obișnuințelor, cunoștințelor și capacităților achiziționate. Dezvoltarea psihică și structura personalității reprezintă o simbioză de formare și autoformare, de mișcare și autodeplasare.

Există multe criterii care țin de dezvoltarea biologică ce au fost studiate de numeroase persoane pentru a diferenția ciclurile vieții, ca de exemplu: ritmul creșterii staturale și ponderale, dezvoltarea fizică, schimbarea și deteriorarea danturii, modificarea condițiilor alimentare, maturizarea sexuală și regresia acesteia etc.

Menționăm că factorii din mediul fizic și social sunt considerați factori exogeni ai dezvoltării umane care au rol de condiție a evoluției acesteia; o condiție pe cât de indispensabilă, pe atât de importantă. Această direcție

este stimulative și uneori direcționează dezvoltarea către dimensiuni negative din perspectiva devenirii omului ca personalitate.

B. Dezvoltarea cognitivă, ca parte a dezvoltării, constă într-un proces de formare, dezvoltare și perfecționare a structurilor de cunoaștere. Aceasta include și alte laturi ale dezvoltării: emoțional-afectivă, socio-morală, psihomotorie.

Dezvoltarea cognitivă reprezintă procesul continuu de transformări cantitative și calitative trecând de la cunoștințe primare, slab diferențiate, la niveluri superioare, bine diferențiate și specializate; de la simplu la complex sau de la inferior la superior. În acest sens, are loc trecerea de la senzații la percepții, de la reflectări neesențiale ale obiectelor la cele esențiale și generale ale acestora, ceea ce echivalează cu dezvoltarea cognitivă a omului.

Lucrările lui Jean Piaget *Psihologia inteligenței, Psihologia copilului* scot în evidență modul în care autorul a fost preocupat de dezvoltarea metodelor gândirii și limbajului la copii, examinând la aceștia conceptele de număr, spațiu, geometrie, logică, realitate fizică, judecată morală.

Psihologul elvețian Jean Piaget a considerat că, explorând mediul lor înconjurător, copiii ajung la propriile concepții cognitive asupra realității. Prin continua interacțiune cu mediul ce-i înconjoară ei pot stimula, adăuga, rearanja, regla, direcționa concepțiile despre lume, ritmul de desfășurare a activităților devenind mai rapid, în timp ce activitatea intelectuală mai intensă. În acest mod, copilul își dezvoltă capacitatea de înțelegere, dar și orizontul intelectual și cultural.

Prin tehnica sa de cercetare, Piaget a constatat că dezvoltarea psihică a copiilor prezintă o evoluție stadială. Ordinea stadiilor este întotdeauna aceeași: de la stadiul senzorio-motor la preoperațional, la stadiul operațiilor concrete și al operațiilor formale. Conform gândirii piagetiene, stadiul anterior este întotdeauna integrat pe un alt plan în stadiul următor, care, la rândul său, se constituie ca premisă funcțională pentru etapa care urmează. În fiecare etapă, funcționarea cognitivă a copilului este diferită din punct de vedere cantitativ și afectează performanțele copilului într-o gamă largă de situații.

Fiecare dintre stadii se constituie ca expresie a unui echilibru stabil între diferitele componente ale vieții psihice. În acest mod, Jean Piaget definește echilibrul proceselor și funcțiilor psihice ale copilului ca:

- ✓ „organizare” sub formă de structuri, de scheme psihologice necesare copilului pentru interacțiunea cu lumea;
- ✓ „adaptare” ca formă de echilibru între asimilare și acomodare: „echilibrul fiziologic sau morfologic între asimilare și acomodare presupune o conservare a trecutului sau „memorie” și conduce la anticipări diverse care largesc câmpul acomodării” [1]. În acest sens, echilibrul piagetian se înscrie între schemele de organizare a structurilor, prin procesul de asimilare și acomodare.

În lucrarea *Instruire și învățare*, autorul Ioan Neacșu analizează pe larg teoria dezvoltării cunoștințelor și operațiilor intelectuale la J.Piaget. Conform autorului, „teoria echilibrărilor progresive, a asimilării și acomodării, este de esență cognitivă și își propune explicit o interpretare originală a stadialității dezvoltării inteligenței umane” [2].

Ca și Piaget, Jerome Bruner în lucrarea *Pentru o teorie a instruirii* evidențiază faptul că dezvoltarea intelectuală ar putea explica sensul învățării umane pe diferite trepte ale ontogenezei sale. În acest sens, vom enunța în continuare principiile formulate de Bruner pentru înțelegerea naturii dezvoltării intelectuale, care valorifică substanța constructivismului piagetian într-o perspectivă nouă socioculturală [3]:

- dezvoltarea se caracterizează printr-o mai mare independență a răspunsului față de natura imediată a stimulului;
- dezvoltarea depinde de interiorizarea evenimentelor într-un „sistem de stocare”, care corespunde mediului;
- dezvoltarea intelectuală implică o mare capacitate a individului de a exprima prin cuvinte și simboluri ceea ce a făcut sau ceea ce va face;
- dezvoltarea intelectuală se bazează pe o interacțiune sistematică și contingentă între un îndrumător și cel ce învață;
- predarea (instruirea) este facilitată de limbaj;
- dezvoltarea intelectuală se caracterizează prin creșterea capacității subiectului de a opera simultan cu mai multe alternative, de a tinde spre urmărirea mai multor succesiuni de fapte în aceeași perioadă de timp și de a-și repartiza timpul și atenția corespunzător cu aceste solicitări multiple.

Evoluția intelectului uman la Piaget a ținut seama de trei direcții care au fost încadrate în teoria psihogenezei operațiilor intelectuale:

- a) biologică, centrată asupra aspectelor fizice și mentale specifice individului uman (legate de reflexe și de răspunsurile instinctive, adaptarea la situație prin asimilare și acomodare);
- b) etapizarea stadiilor privind dezvoltarea cognitivă pe care o persoană o parcurge cu necesitate în timpul copilăriei și adolescenței și, legată de aceste stadii, analiza problemelor privind cunoașterea și gândirea;
- c) evoluția intelectuală care prezintă nivelul cel mai înalt de funcționare care poate să apară în timpul unui stadiu.

În *Psihologia inteligenței, Psihologia copilului, Psihologie și pedagogie* Piaget evidențiază mai multe caracteristici ale operațiilor intelectuale:

- o acțiune interiorizată și transformată în acțiune mentală;
- un grup de acțiuni organizate într-un sistem;
- reversibilitatea (prin inversiune și reciprocitate);
- transferabilitatea, în care „stările sunt de acum înainte subordonate transformărilor, iar acestea, fiind descentrate de acțiunea proprie pentru a deveni reversibile, dau seamă atât de modificările în variațiile lor compensate, cât și de invariantul implicat de reversibilitate” [4].

Procesul evolutiv leagă structurile nivelului senzorio-motor inițial de operații concrete, cu trecerea printr-o perioadă preoperatorie (2-7 ani). Această perioadă preoperatorie prezintă o asimilare sistematică a propriei acțiuni (joc simbolic, non-conservări, precauzalitate), ce pregătește asimilarea operatorie.

Conform lui Jean Piaget, egocentrismul ontologic este capital pentru înțelegerea universului infantil, este cheia realității și a cauzalității la copil: „Precauzalitatea și finalismul derivă din acest egocentrism, acestea constau în a confunda legăturile cauzale și fizice cu legăturile de motivație psihologică. Animismul și artificialismul sunt justificările acestor legături primitive. Dinamismul integral, de care meteorologia și fizica micuțului sunt impregnate, se fac prin intermediul reziduurilor acestor convingeri inițiale” [5].

În timp ce dezvoltarea cognitivă capătă noi accente la vârsta pubertății, gândirea din punct de vedere structural trece la maturitate prin evoluția de la stadiul operațiilor concrete (intuitive) la cel al operațiilor formale, propoziționale (abstracte, formal-logice).

Jean Piaget evidențiază în numeroasele sale lucrări faptul că evoluția intelectuală a copilului între 11-15 ani realizează o etapă cum ar fi desprinderea de concret. Preadolescența este tocmai această eliberare a concretului în folosul intereselor orientate spre trecut și spre viitor, „vârsta marilor idealuri” care se adaugă la adaptările prezente ale realului. Planul afectiv și social al preadolescenței este condiționat de o transformare a gândirii care face posibilă manipularea ipotezelor și raționamentelor în propozițiile desprinse de constatarea concretă și actuală. Printr-o diferențiere a formei și conținutului, subiectul devine capabil să raționeze asupra unor propoziții considerate la început ipoteze, apoi trage concluziile necesare din adevăruri posibile. Acest lucru este numit de Piaget „începutul gândirii ipotetico-deductive sau formale”, esențială pentru dezvoltarea cognitivă. Analiza gândirii după vârsta de 11-12 ani se face prin abstractizări constructive și reflectante.

Pe lângă dezvoltarea gândirii, celelalte procese psihice cunosc deja transformări diferite calitativ de cele ale etapei anterioare – percepția rămâne analitică, se dezvoltă fiind deja mai bine organizată, în timp ce analiza și sinteza intervin activ în limbaj, memorie, imaginație, reprezentare, învățare. Astfel, memoria logică apare ca o necesitate, elevul încercând structurarea materialului în unități spre a fi fixat și reținut mult timp. Imaginația creatoare primează asupra celei reproductive.

Totodată, limbajul devine mai precis, cuprinzând termeni specifici pentru această perioadă, în timp ce voința elevului este orientată spre atingerea unui scop. Dezvoltarea limbajului influențează activitatea de învățare a copilului, deoarece aceasta este un proces a cărui desfășurare depinde de capacitatea subiectului de a-și comanda și controla verbal propriile acțiuni. „Deîndată ce apare limbajul, socializarea gândirii se manifestă prin elaborarea conceptelor, relațiilor și prin constituirea de reguli, ceea ce înseamnă că are loc o evoluție structurală” [6].

Viața afectivă înregistrează și ea transformări semnificative, încep să se formeze sentimentele morale, intelectuale, artistice, estetice.

C. Dezvoltarea emoțional-afectivă este latura dezvoltării constând în modificări ale capacității de a avea emoții și sentimente în timpul copilăriei, adolescenței și care sunt trăite subiectiv ca satisfacții sau insatisfacții, plăcere-neplăcere, apropiere- respingeri individuale sau în grup. În acest sens, am putea spune că evoluția afectivă și socială a copilului se face odată cu înaintarea în vârstă, iar aspectele afective, sociale și cognitive ale conduitei sunt indisociabile.

Afectarea primară a copilului este strict legată de instinctul de apărare a organismului, este un dat al speciei cuprins în programul ereditar. Copilul mic este înclinat să atribuie părinților noțiuni pe care religia le atribuie divinității: „sfințenie, atotputernicie, omnisciență, veșnicie și chiar ubicuitate” [7]. În acest mod, sentimentul de bunătate, dragoste, admirație, entuziasm, compasiune, veselie, precum și ura, invidia, gelozia, disprețul sunt dobândite social ca urmare a interacțiunii subiectului cu societatea.

Pentru Jean Piaget afectivitatea constituie „energetica conduitelor, ale căror structuri corespund funcțiilor cognitive, iar dacă energetica nu explică structurarea, și nici inversul, nici una dintre cele două nu va putea funcționa fără cealaltă” [8]. Altfel spus, componenta afectivă reprezintă elementul fundamental al educației. Între componentele afective, cele cognitive și comportamentale se stabilesc anumite relații.

În perioada de 1-3 ani conduita copilului se caracterizează prin impulsivitate, instabilitate și independență. După această etapă urmează o cooperare cu adultul, bazată pe o anume disciplină a conduitei afective a copilului, pe înțelegerea unor interdicții pe care copilul începe să le pună singur, constituindu-se conștiința de sine. Pentru preșcolar, pe lângă contradicția dintre trebuința de autonomie a copilului și interdicțiile manifestate de adult față de el, apare și legătura cu instituțiile statului și personalul din interior. La această vârstă apar stări de vinovăție, de mândrie, de pudoare (la 4-5 ani), iar pentru Piaget este evident că „la nivelul operațiilor concrete se constituie noi relații interindividuale, de natură cooperativă, și nu există nici un motiv pentru ca ele să se limiteze la schimburile cognitive, pentru că aspectele cognitive și afective ale conduitei sunt indisociabile” [9].

Copilul imită acțiunile părinților, utilizează diferite caracteristici ale mamei și tatălui pentru a se descrie pe sine: „Copilul nutrește pentru adult în general, și în primul rând pentru părinții săi, acel sentiment esențial generat dintr-un amestec de teamă și afecțiune, care se numește respect” [10]. Piaget definește respectul ca un fapt primar în relațiile afective dintre copilul mic și adulți și explică docilitatea copilului și constituirea unor reguli imperative. La vârsta de 7-8 ani se disociază componentele respectului, iar această desfacere ajunge la amestecuri de afecțiune și de ostilitate, de simpatie și de agresivitate, de gelozii.

Conform gândirii piagetiene, sentimentele de vină din vremea copilăriei și după aceea sunt legate, „cel puțin sub formele lor cvasinevrotice, de aceste ambivalențe, mai mult decât de acțiunea simplă a consemnelor și a respectului inițial” [11].

La vârsta preadolescenței, copilul fiind capabil de raționamente ipotetico-deductive, își poate însuși cu ușurință valorile culturii, dezvoltându-și, în același timp, conștiința și conduita morală, pe când la adolescenți viața afectivă este din ce în ce mai intensă, iar interesele profesionale se fixează mai bine.

D. Dezvoltarea sociomorală se referă la preluarea și interiorizarea de o persoană a unor norme și reguli sociale și morale ca factor de reglare a conduitei. Darwin considera că cea mai mare deosebire dintre om și animal rezidă în acest simț moral, care este înnăscut, nu dobândit. Referitor la aceasta am putea spune că nu toți oamenii sunt educabili în aceeași măsură – fiecare are gradul său de educabilitate.

În istoria psihopedagogiei s-au înregistrat păreri diferite privind posibilitățile educației de a interveni pozitiv în construcția dimensiunii morale a personalității. Au existat, de altfel, teorii potrivit cărora copilul poate moșteni, prin ereditate, trăsăturile morale pozitive sau negative ale părinților. Faptul că unii copii prezintă trăsături morale asemănătoare cu cele ale părinților (conștiinciozitate sau tendință spre superficialitate, bunătate sau răutate, altruism ori egoism) nu se explică prin ereditate, ci, mai degrabă, prin influența mediului familial asupra copilului care, cel puțin la această vârstă, are o acută tendință de a imita. Referitor la aceasta Piaget afirmă că „atunci când copilul imită un act inteligent executat de altcineva sau înțelege după un surâs sau după o expresie de nemulțumire intențiile altuia, nu se poate vorbi despre un schimb de idei, care duce la modificarea structurii lor” [12].

În *Judecata morală la copil*, Piaget evidențiază că de la o vârstă fragedă se poate exercita o influență pozitivă din perspectiva dezvoltării componentei morale a personalității. În jurul vârstei de 3 ani, copilul are tendința de „a se impune” în mediul lui prin cunoscutele atitudini negativiste și prin numeroasele întrebări puse încă de dragul întrebării și nu din curiozitatea așteptării unui răspuns. Oricât ar fi de gingași, copiii de această vârstă nu trebuie să fie încurajați în manifestarea cu constanță a unor astfel de comportamente, pentru că tendința de a le reține ca permanente în conduită poate căpăta conotații atitudinale mai târziu.

Impresiile izvorâte din lumea înconjurătoare (familie, grădiniță, grup de joacă) se vor constitui treptat ca material din care se vor dezvolta reprezentările și sentimentele morale cu urme pentru întreaga viață: „Viața socială, care pătrunde în clasă prin colaborarea efectivă a elevilor și prin disciplina autonomă a grupului, reprezintă morală în acțiune, așa cum munca activă reprezintă inteligența materializată într-un anumit act.

Cooperarea conduce la un ansamblu de valori speciale, ca ale justiției bazate pe egalitate și cele ale solidarității organice” [13].

La adolescent gândirea devine din ce în ce mai independentă și creativă, spiritul de observare fiind mai dezvoltat. Aceștia observă lumea și apoi decid ceea ce este bine din punct de vedere moral. În acest sens, învățarea este un complicat proces psihic, care prezintă ca scop o dezvoltare morală adecvată, achiziționarea unor noi experiențe, formarea unor noi capacități, atitudini și deprinderi care să permită individului rezolvarea unor situații problematice și optimizarea relațiilor sale cu mediul. Dar, datorită atitudinilor, omul poate să selecteze din mediul exterior fenomenele, procesele și obiectele personale, în timp ce în conștiința individului reprezintă un anumit tip de comportament legat de modelul de activitate. În strânsă legătură și interdependentă funcțională cu noțiunile, judecățile, sentimentele și convingerile morale, atitudinile formează componente structurale ale conștiinței morale a personalității umane. Deci, atitudinile se formează și se dezvoltă în cadrul procesului de educație, de socializare a indivizilor. Cât despre dezvoltarea socială, Piaget afirma că: „viața socială creează ansamblul regulilor practice și al cunoștințelor elaborate în mod colectiv și care se transmit de la o generație la cea următoare” [14].

În concepția piagetiană, atât la copil, cât și la adult apăreau două tipuri psihologice de echilibru social:

- unul bazat pe constrângerea vârstei, care exclude egalitatea și solidaritatea „organică” și care canalizează egocentrismul individual;
- altul bazat pe cooperare, care se sprijină pe egalitate și solidaritate [15].

Ideea centrală pe care o dezvoltă Piaget în *Judecata morală la copil* și care va reveni în lucrările sale ulterioare este aceea a rolului cooperării în „refularea egocentrismului” și de interiorizare a regulilor de conduită.

Concluziile sale pedagogice se refereau la eficiența metodelor de educare sub forma „muncii pe echipe” și a „autogovernării”.

E. Dezvoltarea psihomotorie se referă la achizițiile cantitative și calitative ale mișcărilor corpului realizate pe parcursul ontogenezei, mai frecvente în primii ani de viață. La vârsta de aproximativ un an copilul își perfecționează mersul independent, poate merge cu spatele, poate urca scările, poată să sară și să se cațere.

Dezvoltarea motricității capătă un caracter exploziv, deoarece copilul se află într-o permanentă mișcare. Am putea spune că cel mai important aspect legat de dezvoltarea psihomotorie este jocul sau activitatea ludică.

Conform cercetărilor lui Piaget, copilul se joacă atât cu obiectele, cât și cu adultul, prin joc mișcările și conduita lui încep să se coreleze, să se subordoneze unor intenții, ceea ce implică organizarea conduitei. „La originea sa sensorio-motorie, jocul nu este decât o pură asimilare a realului la eu, în sensul dublu al termenului: în sensul biologic al asimilării funcționale, care explică de ce jocurile de exercițiu dezvoltă efectiv organele și conduitele, și în sens psihologic – al unei încorporări a lucrurilor în activitatea proprie” [16]. Între 2 și 3 ani încep să apară elemente de cooperare a copilului în joc, cooperare care se consolidează pe măsură ce copilul crește. Apar relații între copii socializate prin joc. Aceste relații pe care le pot stabili copiii prin joc pot fi pasive, active (de exemplu, când împrumută jucăria altui copil sau ajută pe alt copil) sau agresive (atunci când lovește fără motiv, ia cu forța jucăriile altui copil). La vârsta de trei ani jocul este încă legat de obiecte și de manipularea lor. Interesul copilului pentru adulți, pentru interrelaționarea cu ei dă naștere la forme noi ale activității ludice. „Regula motorie este un fel de legitate experimentală sau de regularitate rațională și un ritual ludic” [17].

În joc copilul vine în contact cu ceea ce este nou pentru el, învață, astfel, să se comporte, capătă informații despre lume, despre sine, se bucură sau se întristează când pierde sau se ambiționează să câștige. Jocul devine un instrument al educației sociale și morale. În jocul cu subiect și rol se facilitează receptarea unor aspecte legate de frustrare și regulile de viață socială.

Dar, începutul vieții școlare îi solicită copilului atât efort intelectual, cât și rezistență fizică (de exemplu, copilul practică anumite jocuri sportive). Dezvoltarea psihomotorie continuă și la vârsta pubertății și adolescenței, în acord cu modificările de ordin anatomo-fiziologic, dar și cu factorii sociali și educaționali.

Pentru a se putea integra și coopera eficient cu persoanele din jur, copilul trebuie să atingă un anumit nivel al socializării în care nu este suficientă numai dezvoltarea psihomotorie, ci și o modalitate de percepere și considerare a calităților celor cu care vine în contact.

Teoria lui Piaget a fost, este și va rămâne o abordare generală a dezvoltării cognitive cu implicații atât pentru educație, cât și pentru dezvoltarea socială.

Referințe:

1. Piaget Jean. Biologie și cunoaștere. - Cluj: Dacia, 1971, p.187.
2. Neacșu Ióan. Instruire și învățare. - București: Editura Științifică, 1990, p.30.
3. Bruner Jérôme. Pentru o teorie a instruirii. - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p.15-17.
4. Piaget Jean, Inhelder Bárbel. Psihologia copilului. - Chișinău: Cartier, 2005, p.100.
5. Ibidem, p.177.
6. Piaget Jean. Construirea realului la copil. - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1976, p.296.
7. Piaget Jean. Reprezentarea lumii la copil. - Chișinău: Cartier, 2005, p.389.
8. Piaget Jean, Inhelder Bárbel. Psihologia copilului. - Chișinău: Cartier, 2005, p.114.
9. Ibidem, p.115.
10. Piaget Jean. Psihologie și pedagogie. - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1972, p.159.
11. Piaget Jean, Inhelder Bárbel. Psihologia copilului. - Chișinău: Cartier, 2005, p.124.
12. Piaget Jean. Construirea realului la copil. - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1976, p.296.
13. Piaget Jean. Psihologie și pedagogie - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1972, p.161.
14. Ibidem, p.60.
15. Piaget Jean. Judecata morală la copil. - Chișinău: Cartier, 2006, p.357.
16. Piaget Jean. Psihologie și pedagogie. - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1972, p.138.
17. Piaget Jean. Judecata morală la copil. - Chișinău: Cartier, 2006, p.108.

Prezentat la 24.04.2012